УДК 159.922

ПРОБЛЕМА ТОЛЕРУВАННЯ ІНШОГО ЯК ШЛЯХ ДО ГУМАНІЗМУ

Даріуш Патер (Przysucha, Polska)

Анотації

Толерантність розглядається не лише як інтелектуальна і теоретична позиція – вона має важливий екзистенціальний вимір. Вона може прибрати форму непоступливості у справі істини і непоступливості по відношенню до особи, яка помиляється. Підкреслено специфіку християнського життя, згідно якої можливо одночасно бути вірним істині і вірним в стосунках приязні.

Tolerance is examined not only as intellectual and theoretical position, it is has the important existential measuring. It can take away the form of obstinacy in matters of truth and obstinacy in relation to a person, which is wrong. The author underlines the specific of Christian life, in obedience to which it is possible simultaneously to be faithful to truth and faithful in the relations of friendliness.

Ключові слова

ТОЛЕРАНТНІСТЬ, СВІЙ, ЧУЖИЙ, ПОСТМОДЕРНІЗМ, ДОБРО, ЗЛО, РЕЛІГІЙНА ДОКТРИНА, ЕКЗИСТЕНЦІЯ

Вступ

Поняття «толерантність» в сучасному світі належить до повсюдно вживаних значущих слів, якими намагаються регулювати міжлюдські стосунки. Під впливом ідеологів лібералізму та неомарксизму відбулася реінтерпретація первісного значення поняття «толерантність» і зараз це нове значення застосовують навперемін з первісним, не розрізняючи відмінностей. В «толерантності» ж закладено певний мінімум доброзичливості до іншої людини, терпеливе примирення з її відмінностями [15, с. 155-164]. І саме так це поняття належить розуміти.

Існують різні дефініції поняття «толерантність», найпростіше формулювання подає “Словник польської мови”: “толерантність – це прийняття чиїхось поглядів, вірувань, вподобань, чиїхось вчинків, відмінних від власних” [19, с. 510].

Малий словник філософських термінів і понять визначає толерантність як “позицію, яка заключається у визнаванні іншим права на висловлення власних поглядів і на відповідну до цих поглядів поведінку, навіть якщо вони відмінні від того, що самому собі вважається істинним і слушним <...> Надуживання толерантністю має місце, коли хтось в її ім’я домагається зрозуміння та поблажливості для власного оцінювання моральних переступів” [7, с. 400].

© Даріуш Патер, 2008

Психологічний словник подає дефініцію «толерантності» як назву позиції чи поведінки, яка полягає у визнаванні права інших людей на переконання, позицію і поведінку, відмінні від наших – ба, навіть протилежні нашим або низько нами оцінювані [20, с. 323].

Мета статті

Зважаючи на відмінність визначень толерантності різними джерелами, основною умовою, яка вимагає застосування принципів толерантності, є наявність відносин “я – інший (чужий)” та “ми – інші (чужі)”. Тому аналіз цієї взаємодії і є предметом і метою нашої статті, зауважуючи на її несиметричність: активність – пасивність, одна сторона дає – інша бере, одна сторона мириться – інша вимагає.

Обґрунтування проблеми

М. Яримович пише: “важко схопити, описати і зрозуміти чисельні наслідки, які виникають з тих усіх обставин, в яких здійснюються поділи ми – вони, свої – чужі” [2, с. 222].

Батьками толерантності в Європі повсюдно вважаються Джон Локк і Вольтер, а основою роздумів про толерантність визнаються “Листи про толерантність” Локка (1689) і “Трактат про толерантність” Вольтера (1753).

Слід нагадати, що принцип толерантності був відомий і популяризований ще трьома століттями раніше, але тільки Локк і Вольтер прояснили її значення, особливо коли треба було взяти до уваги релігійні переслідування в тогочасній Європі, у якій обов’язковою була засада “чия влада, того й релігія”.

Обидва великі мислителі не тільки пояснили значення толерантності, але й домагалися її визнання, оскільки вона мала гарантувати особисту недоторканість і безпеку людям інших поглядів, іншого сповідування. Толерантність в цьому розумінні означала відсутність переслідувань, мир з усіма і тому у фаховій літературі вона носить назву «негативної толерантності». Тому що вона означала брак чогось, відсутність чогось, в даному випадку – відсутність переслідувань.

Під впливом філософії Мілля і сучасних постмодерністів виникла так звана «позитивна толерантність». За її концепцією толерантність вже не полягає у певній безсторонності в людських відносинах, у відсутності переслідувань, завдяки чому єврей міг залишатися євреєм, католик – католиком, протестант – протестантом. Позитивна толерантність домагається від толерантної сторони позитивної зацікавленості. Вона має полягати, згідно з думкою прихильників цієї концепції, у нейтралізації точок погляду. І такий спосіб розвитку думки переносить толерантність у площину гносеологічної тези, оскільки вимагає девальвації погляду – девальвації не з приводу існуючої в погляді помилки, а з приводу прийнятої структури моделі толерантності [6].

Так саме як і Вольтер, Локк визнавав існування об’єктивної істини. Тому в них толерантність відносилася тільки до людської поведінки, а не до поглядів – ці останні належало очищувати від помилок. Отже,

Даріуш Патер, 2008

потрібно вдосконалювати методи пізнання і вести діалог з людьми інших поглядів. Не можна їх переслідувати тільки на основі того, що вони мають свої погляди, відмінні погляди [15, с. 155-164].

Зараз панує поширене переконання, що нетолерантність з'явилася в момент історії людства, у якому одна релігійна доктрина, а саме християнство, заявила, що вона володіє абсолютною, трансцендентальною і надприродною істиною. А поняття толерантності зродилося в часи, коли раціоналізм Просвітництва розпочав захист принципу релігійної свободи, а конкретно тоді, коли Франсуа Марі Аро, відомий як Вольтер, опублікував свій "Трактат про толерантність". При цьому якось замовчується факт існування такої великої кількості мучеників у ранньому християнстві, яке по причині цієї ж нетолерантності само зазнало величезних втрат, які можна порівняти тільки з масовими вбивствами комуністичних чи нацистських режимів. Однак передусім оминається факт, що категоричне – і до цієї пори непохитне на своїх позиціях – розуміння терміну «толерантність», яке часом дозволяє на відсутність ригоризму(!), сформулював один монах, до того ще й середньовічний – Тома Аквінський. У його працях ми знаходимо наступну думку на тему толерантності: "У людській системі влада вміло толерує певне зло, щоб не зашкодити благу і не призвести до ще більшого зла". Сучасні люди не усвідомлюють правди, що толерантність Вольтера в дійсності є дуже нетолерантною. Праця Вольтера в більшій мірі, ніж просто дослідження толерантності, є нападом на нетолерантність і фанатизм, особливо релігійний. Домінування принципу толерантності досягається через недооцінку абсолютних істин, бо, як стверджував Вольтер, всі істини однаково спричиняються до блага людства, а їхньою метою є корисність, а не істинна цінність. Внаслідок, оскільки для Вольтера толерантність є надзвичайним благом з огляду на міжлюдське співіснування, він використовує релігію як засіб, що слугує для цієї мети. Релігії повинні служити як практичні засоби, щоб толерантність не перетворилася в лібертинізм, а також ще вона повинна гальмувати надмірне розростання релігії. Великий мислитель Середньовіччя святий Тома Аквінський вказав на переваги раніше наведеної ним дефініції, а саме: згідно з його думкою, толерувати означає допускати існування певного зла, щоб не провокувати іншого зла і не знищувати вище благо.

Акцентування співіснування двох сил – добра і зла, які протидіють одне одному – одночасно наголошує на потребі дотримання в певних умовах принципу толерантності щодо особи, яка чинить зло, оскільки зло потрібно толерувати і страждати з його приводу, а благо – захищати і поширювати.

Ці дві площини дійсності – яка поширює благо і яка толерує зло – доповнюють одна одну, але й взаємно обмежуються. Захист і пропагування блага мають свої границі в незалежності індивідууму – особи, яку треба захищати як благо, яким вона є. Дуже важливим тут є

впевненість цієї особи, що її не можуть змусити акцептувати незгідне з її свідомістю благо, яке я захищаю і проповідую, заключав святий Тома Аквінський.

Релігійна толерантність належить до важливих визначників сучасної культури і є правом віри чи невір'я в Бога, до приймання або відкидання вірувань і практик, проголошуваних різними релігіями, сповіданнями і конфесіями.

Досліджуючи рівень релігійної толерантності, за шкалу прийнято відсутність неприймання "інших" релігійних сповідувань. Чужість, іншість перетворюється в своєрідну стигматизацію, яка часто виникає з незнання, забобонів і стереотипів. Така позиція, яка характеризується "чужістю" щодо інших, суперечить вченню Христа, який підкреслював всеохоплююче братерство. Під цим оглядом Його вимоги дуже радикальні: "Ви чули, що було сказано: Люби ближнього свого й ненавидь ворога свого. А я кажу вам: любіть ворогів ваших, <…> таким чином станете синами Отця вашого, що на небі, який велить своєму сонцю сходити на злих і на добрих і посилає дощ на праведних і неправедних" [12, с. 1151]. Можна також навести приклади конкретних вчинків Христа, які свідчать про його відкритість. У християнському розумінні позиція Ісуса Христа є моделлю-взірцем позиції любові до ближнього, у якій міститься фундаментальне розуміння толерантності. "Толерантною" була зустріч Христа з грішницею Магдалиною. Його поведінка засвідчує прийняття особи, яка поводиться інакше, як вимагали тогочасні норми. Такий самий характер мала зустріч із самарянкою біля джерела – це була толерантність щодо чужих національно. Зустріч із прокаженими свідчить про любов і відкритість щодо "інших" – хворих, які в ті часи були відкинені суспільством та ізольовані.

Посеред різних форм толерантності особливе місце займає толерантність християнська, а Папа Йоан Павло II звертає увагу на її розуміння. Святійший Отець повчає, що "звичайної толерантності християнину вистачати не повинно" [14]. Він ставить перед Христовими учнями завдання пересилення всіх перешкод, які стоять на шляху до істинної спільноти. Не досить толерантності, яку розуміють як стан визнання повних прав іншим. Йоан Павло II наголошував на потребі позитивного зусилля, щоб прямувати дорогою миру і єдності. Ідеалом для нього стали слова св. Павла: "Терпіть одне одного взаємно у любові". Цей вислів означає щось більше, ніж проста толерантність. В ньому закладено постулат, щоб зробити зусилля взаємного зрозуміння. "Терпіти в любові" – це також акцептувати, почуватися внутрішньо близьким, прагнути перебувати у спільноті, відчути у собі потребу спільноти – хотіти співпрацювати і спів творити [11, с. 325]. У багатьох своїх виступах Папа закликав уряди всіх держав, щоб вони проявляли повагу і толерантність до кожної людської особи. Слід звернути увагу також і на факт, що концепція толерантності Йоана Павла II ввійшла не

Даріуш Патер, 2008

тільки до свідомості католиків, але й деяких політиків. Щоб толерантність була дійсно толерантністю, вона повинна підтримуватися духовними якостями, які полегшують повне сприймання інших осіб.

Ідеали толерантності пропагують також і єпископи Католицької Церкви. З точки зору християнської етики однієї тільки толерантності по відношенню до іншої людини замало. Правильне розуміння толерантності полягає у євангельському законі любові та у істині про гідність людської особи, воно несе з собою зрозуміння, смиренність, великодушність, повагу до іншої особи і відкритість на критику власних поглядів.

Толерантність не є виключно певною інтелектуальною і теоретичною позицією – вона має важливий екзистенціальний вимір. Вона може прибрати форму непоступливості у справі істини і непоступливості по відношенню до особи, яка помиляється. За святим Августином, треба декларувати відразу до помилок, але це жодною мірою не виправдовує відкидання осіб, які в цих помилках перебувають. Позиція християнського життя говорить, що можливо одночасно бути вірним істині і вірним в стосунках приязні. Ми говоримо про релігію, яка осмілилася відважно проповідувати любов до ворогів. Толерантність без сумніву містить у собі певну нехіть, несприймання помилкової позиції або неправильних вчинків; вони толеруються, але вони нами ані не сприймаються, ані не підтримуються – з ними тільки в певній мірі примирюються. Але ця позиція на інтелектуальному рівні не повинна переноситися на інші рівні життя.

Проблематика толерантності має дуже багату літературу, особливо у філософсько-етичному, психологічному і соціологічному аспектах [22, с. 42].

У літературі вирізняють три суттєвих підходи розуміння толерантності. Перший – негативний, про який я вже згадував; він полягає тільки в терпимості, відсутності інтервенції, протидії з акцептуючої сторони з одночасною негативною оцінкою вчинку чи ідеї. Другий полягає у акцептації і навіть підтримці чужої відмінності. І, нарешті, третій, який розуміють як відсутність примусу при впливові на партнерів взаємодії – проте тут не виключаються різні м'які форми протидії партнерові і відсутнє підтримування дій, неакцептованих оцінюючою стороною. У цьому підході допускається домовленість між сторонами, допускається протидія неакцептованим поглядам і позиціям, однак чітко виключається примушення [5, с. 115].

Емпіричні дослідження толерантності польського суспільства на даний час не дуже розвинені [3, с. 84].

Аспекти толерантності надзвичайно багатовимірні. Вона є важливим фактором взаємного життя осіб, має культурно-етичний і суспільно-політичний характер. Нормативно-культурний аспект заключає обґрунтування буття толерантним по відношенню до інших. Йдеться тут

про позицію щодо етнічних меншин та інших національних груп, щодо відмінних релігій та сповідувань, щодо "відмінних звичаєво". Толерантність є різновидом інтелектуальної та етичної позиції, яка не повинна експонуватися назовні, не повинна декларуватися визначеними вчинками [8, с. 94].

Й.М. Бохеньскі зауважує, що важко говорити про толерантність у науці. Формулювання оцінок, суджень, переконань і поглядів у науці відбувається за законами, які в міру лаконічні і постійно вдосконалюються – це називається методологія науки. Погляди, які проголошуватимуться з порушенням цих законів чи доведених фактів, зв'язків і прав, не спричиняються до пізнання істини, а до її спотворення [16, с. 125-132].

Переймання поглядів, переконань і позиції від авторитетів тісно пов'язані з компетенцією, достовірністю і надійністю авторитету, а також із різновидом емоційного зв'язку, який виникає між авторитетом і особою, яка знаходиться у взаємодії з ним. Чим сильніший емоційний зв'язок із авторитетом, тим стійкіші погляди, переконання і позиції. Часто говориться, що ці погляди і переконання виводяться із традиції, що вони в меншій мірі продумані і проаналізовані – але це не означає, що вони поверхневі, не глибинні. Позиція авторитету, прийнята глибинно, є більш емоційною, ніж раціональною. В таких поглядах і переконаннях виражається також повага до авторитету. Визнання права на володіння подібного роду поглядами і переконаннями є визнаванням авторитетів, а їх відкидання і дискримінація є відкиданням джерела, з якого вони походять. Існуючі цінності у суспільстві значною мірою творяться авторитетами [10; 21, с. 203-212].

Людина має право мати власні погляди, має право поводитися у відмінний від інших спосіб, має право переконувати у своїй правоті – але не має права надуживати засобами. Так саме і у випадку необхідного захисту: якщо нас хтось скривдив, то ми повинні протестувати, вимагати вибачень, відшкодування, можемо також вимагати покарання особи, яка нас скривдила.

Де знаходяться межі толерантності? На мою думку, межею толерантності є межа чужих прав. Коли ведеться мова про толерантність, ми маємо на увазі не тільки правничі моменти, в тому числі й релігійні – йдеться також і про власну поведінку. Слід відмітити, що часто трапляється толерантність у сенсі байдужості, відсутності будь-якої позиції чи думки, а часом навіть і повного несхвалення дійсності.

Толерантності дотримуються менше через права, а переважно через підтримування толерантних звичаїв у суспільстві. Їхній потенціал є у кожному із нас, але потреба накидання іншим власного бачення світу досить сильна – ми хочемо, щоб усі вірили в те ж, що і ми, тому що тоді ми відчуваємо духовний комфорт і не повинні вдумуватися у власну віру або порівнювати її з іншою. Інтригують питання про те, від чого залежить окреслення границь між своїми та чужими… Подібного типу знання може

Даріуш Патер, 2008

допомогти у боротьбі з суспільними проблемами, які завдають всякого роду страждань [4].

Чи образ толерантної людини допоможе зменшити простір людських страждань? У світлі представлених окреслень толерантності, які трактують її як цінність саму в собі або цінність, прислуговуючу носіям сили та влади, здається, що ні. Так саме і приписування дослідниками певним позиціям і моделям поведінки толерантності не призведе до зменшення глибини людських нещасть та невдач. Ось один із прикладів такого «тупикового» розуміння толерантності: "проституція віддавна є одним із найбільш дискусійних питань <…>. Однак останнім часом більшість схиляється до її толерування. У освічених і позацерковних середовищах ця тема трактується як приватне порозуміння зацікавлених сторін, якщо при цьому не порушується приватний порядок" [1, с. 163]. Чи у цьому випадку ми маємо справу просто з байдужістю щодо вибору стилю життя декотрими жінками – переважно молодими, недосвідченими, які зараз знаходяться в стадії конфлікту з сім'єю або шукають своє місце у суспільстві?

Існує тонка грань між толерантністю, поблажливістю і байдужістю, так саме як між насиллям, категоричністю і відкиданням. Важко толерантно ставитися до поглядів, які акцентують і збуджують агресію, ненависть, чвари між людьми, важко прийняти погляди, які возносять насильство та грубу силу. Але не толеруючи поглядів, ми не можемо толерувати людей [18, с. 69-74]. Тим більше, зазначає О.С. Переломова: «Ідеї катастрофізму, кінця світу стають визначальними у свідомості кінця тисячоліття, а мовна свідомість і символічний порядок культури в епоху постмодернізму набувають дискретного, різноспрямованого, фрагментарного характеру» [23, с. 146]. Зрозуміло, що подолати негативні явища диверсифікації й розбрату можливо тільки спільними зусиллями значної більшості людей.

Резюмуючи, толерувати іншу, чужу людину – це визнати в ній її людськість, визнати щось спільне, те, що існує понад поглядами і переконаннями. Найчастіше люди різняться не всім, а лише деякими поглядами і позиціями. Чим менше цих відмінних елементів, тим легше спостерігати цю людину в категоріях близькості, а не чужості.

Толерантність, яку деякі розуміють як поблажливість, призводить до обмеження людських можливостей, вмінь, знань, вибору, суджень та оцінок. Людина як істота не є самодостатньою – вона потребує підтримки і допомоги з боку інших. Спосіб, в який людина розуміє і оцінює світ, також залежить від підтримки з боку оточення. Особа може помилятися, блукати, неефективно працювати – і цей аспект життя потребує розуміння і толерантності. Звідси висновок: толерантність по відношенню до людини викликає певні обмеження, але вмотивовує індивідуалістичний розвиток і набування окреслених властивостей. І оскільки процес розвитку можливостей людини пов'язаний з процесом

самовиховання і самопізнання, то не можна рекомендувати застосування поблажливості-толерантності там, де негативно оцінюваний вчинок є наслідком занедбань у цьому процесі. Отож, межу толерантності для людини становитиме її заангажованість в самопізнання і самовиховання, тобто турбота про власний розвиток [13, с. 41].

Висновки

Таким чином, підводячи певні підсумки, можна зазначити, що толерантність у стислому розумінні цього слова – це терпеливе знесення нелюбимих нами вчинків інших людей. Як писав святий Павло до Тимотея, ми знаходимо у ній вказівки для властивого відношення і вчинків щодо поглядів інших людей, які суперечать і загрожують нашим поглядам, нашій ідентичності. Апостол писав про проникливий аналіз суперечностей і неправди та одночасне свідчення власним життям, що проповідувані нами переконання і погляди витікають з прийнятих і міцних засад. Однак, як зазначає В. Сломський, усе підпорядковується засаді любові до Бога і ближнього [17, с. 61-67].

Перспективи подальших наукових досліджень

головним чином спричиняють обставини міжетнічних та міжконфесійних стосунків, що складаються між людськими спільнотами та державами, що знаходяться на різних етапах науково-технічного прогресу. Відтак, завдання полягає у дослідженні процесів розвитку глобалізованого світу.

Джерела

1. Budrewicz J., *Młodzież o patologii społecznej i jej niektórych zjawiskach*, Bydgoszcz 1993.
2. Jarymowicz M., *Tożsamość jako efekt rozpoznawania siebie wśród obcych*, Warszawa 1992.
3. Jusiak O. R., *Młodzież a tolerancja etyczna i religijna* […] Ożóg T., *Nauki społeczne o młodzieży,* Lublin 1994.
4. Kołakowski L., *Mini wykłady o maxi sprawach*, Kraków 2005.
5. Lazari-Pawłowska I., *Trzy pojęcia tolerancji*, Warszawa 1984.
6. Legutko R., *Tolerancja*, Kraków 1997.
7. *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych*, pod red. A. Podsiada, Z. Więckowskiego, Warszawa 1983.
8. *Młodzież w kontekście formowania się nowoczesnych społeczeństw*, pod redakcją F. W. Wawro, Lublin 2004.
9. Moneta-Malewska M., *Dla siebie i dla innych*, Warszawa 2003.
10. Ostrowska K., *Wokół rozwoju osobowości i systemu wartości*, Warszawa 1998.
11. Panuś T., Tolerancja, [w:] *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, Radom 2003.
12. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, wydanie V, Poznań 2003.
13. *Prawa człowieka. Tolerancja i jej granice*, pod redakcją I. Jakubowskiej-Branickiej, Warszawa 2002.

Даріуш Патер, 2008

14. *Przemówienie wygłoszone w czasie nabożeństwa ekumenicznego w ewangelickim kościele Świętej Trójcy* (Warszawa, 09.06.1991).
15. Słomski W., *Kilka uwag o pojęciu tolerancja*, Parerga 2/2007, s. 155-164.
16. Słomski W., *Józef Maria Bocheński*, [w:] Parerga 1/2006, s. 125-132.
17. Słomski W., *Die Philosophie im Leiben*, [w:] Dianoia 1/2006, s. 61-67.
18. Słomski W., *Obraz człowieka w postmodernizmie*, [w:] Mezi modernou a postmodernou III, Ostrawa 2007, s. 69-74.
19. *Słownik języka polskiego,* pod redakcją M. Szymczaka, tom III, Warszawa 1981, s. 510.
20. *Słownik psychologiczny*, pod red. W. Szewczuka, Warszawa 1985.
21. Wandyszew W. N. *Socjalne wymiaru fenomenu wartości w okresie globalizacji*, [w:] Humanistyka i przyrodoznawstwo. Interdyscyplinarny rocznik filozoficzno-naukowy. NR 13, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warminsko-Mazurskiego w Olsztynie 2007, s. 203-212.
22. Wołoszyn-Spiska M. W., *Istota tolerancji*; Tchórzewski A. M., Wołoszyn-Spiska M. W., *Tolerancja jako wartość i problem etyczny*, Bydgoszcz 2000.
23. Переломова О.С. *Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект*: Монографія, Суми: Вид-во СумДУ 2008.

Стаття надійшла 03.09.2008 р.